

Т. М. Горохівськадоктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри педагогіки та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

АТРИБУТИВНІ ПОКАЗНИКИ ДЕФОРМАЦІЙ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ЗВО В КОНТЕКСТІ ЇХ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті представлено розгляд актуальної проблеми атрибутивних показників деформацій професійно-педагогічної компетентності викладачів ЗВО в контексті їх професійної діяльності. Проаналізовано науково-педагогічну літературу, присвячену проблемі визначення, сутності та змісту дефініції «професійна деформація», що досліджується як феномен професійного розвитку особистості, шляхом взаємодії особистості і професії в межах становлення особистості з акцентуванням уваги на виявленні базових особистісних детермінант, що сприяють виникненню і розвитку педагогічної деформації. Водночас наголошено на неоднозначності наукових підходів до проблеми співвідношення понять «професійні деструкції» і «професійна деформація», наведено відповідні приклади. Визначено класифікацію професійних деформацій. Підкреслено, що подолання негативних тенденцій професійної деформації вимагає значної реструктуризації особистого і професійного ставлення викладача, успіх якого значною мірою визначається рівнем його професійно-педагогічної компетентності. Означену компетентність охарактеризовано як гармонійний сплав загальнокультурної, психолого-педагогічної, предметної і методичної підготовки, практичного досвіду, професійно-важливих особистісних якостей і цінностей, що забезпечують успішність професійно-педагогічної діяльності. Визначено атрибутивні показники деформацій професійно-педагогічної компетентності викладачів ЗВО з урахуванням її структурних компонентів (пізнавально-інтелектуальний, мотиваційно-ціннісний, функціонально-технологічний, соціально-комунікативний, рефлексивно-регулятивний). З'ясовано фактори та причини, які виконують роль рушійної сили розвитку деформацій професійно-педагогічної компетентності викладача ЗВО. Зроблено висновок про те, що професійно-педагогічна компетентність та професійна деформація взаємопов'язані та взаємозалежні, оскільки, з одного боку, розвиток професійної деформації знижує рівень професійно-педагогічної компетентності, а з іншої – високий рівень досліджуваної компетентності сприяє корекції професійних деформацій. Зауважено, що розвиток проявів професійних деформацій робить актуальними питання профілактики і подолання цієї проблеми в межах системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників.

Ключові слова: професійна деформація, професійні деструкції, професійно-педагогічна компетентність, професійний розвиток, викладач вищої школи.

Постановка проблеми. Зростаючі вимоги до якості вищої освіти в умовах її структурної перебудови та інтеграції у світовий освітній простір суттєво змінюють рівень соціальних очікувань до результативності всього комплексу підготовки науково-педагогічних працівників ЗВО. В цьому контексті цілком зрозумілим є високий рівень вимог до професійної ефективності викладачів, що передбачає їх неперервне професійне зростання, соціальну та професійну мобільність, готовність до роботи в нових умовах, розвиток професійно-педагогічної компетентності. Але наслідком професіоналізації педагога може виступати не лише досягнення ним професійної ідентичності, але й професійна деформація, яка особливо проявляється у професіях соціономічного типу, до якого належить і галузь освіти. Адже освоєння професії педагогом неминує супроводжуватися його змінами, коли, з одного боку, спостерігається посилення та інтенсивний розвиток якостей, що сприяють успішному здійсненню про-

фесійно-педагогічної діяльності, а з іншого – зміни і навіть знищення особистісних характеристик, що не беруть участі в цьому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що проблеми впливу професії на особистість і пов'язані з цим зміни останнім часом концентрують увагу науковців. Розкриття взаємозв'язку професійної підготовки і особистості, діяльності та свідомості заклало підґрунтя вивчення авторами різноманітних професійних деформацій. Зокрема, ці дослідження були спрямовані на вивчення їх змісту (Г. Абрамова, В. Бойко, Н. Кузьміна, С. Максименко, А. Маркова та ін.); рівнів та форм прояву (Р. Грановська, Е. Зеєр, Є. Юрченко та ін.); напрямів профілактики і корекції (О. Дубчак, Т. Жалагіна, О. Іванова та ін.). Висвітленню деяких аспектів деформації особистості педагога, дезадаптующим впливам професійної діяльності на педагогічних працівників присвячені праці В. Бодрова, Л. Карамушки,

Л. Мітіної, Н. Подимова, Є. Руденського, Т. Форманюк та ін. Водночас питання деформацій особистісно-професійного розвитку науково-педагогічних працівників ЗВО є предметом уваги учених, серед яких – Е. Беляєва, О. Гура, Л. Зубкова, О. Косигіна, І. Петровська та ін. В контексті нашого дослідження науковий інтерес також становлять роботи, присвячені розгляду феномену професійно-педагогічної компетентності викладача як складного особистісно-професійного явища, системотвірним елементом якого стає професійно-педагогічна діяльність (Л. Зеленська, Т. Маслова, С. Демченко, В. Семенова та ін.). Окрім того, варто відзначити авторів, які піднімають питання профілактики деформацій професійно-педагогічної компетентності викладачів в системі підвищення кваліфікації (С. Вершловський, О. Кукуєв, О. Ситник та ін.). При цьому, на думку дослідників, «компетентність» представляє собою норму педагогічної діяльності, готовність до виконання професійно-педагогічних функцій, а відхилення від неї призводять до її деформації.

Незважаючи на те, що кількість публікацій, присвячених дослідженню явища професійної деформації особистості, форм, рівнів, критеріїв розмежування професійних деформацій поступово зростає, проблема деформацій професійно-педагогічної компетентності викладачів вищої школи, які відіграють ключову роль у підготовці наукового та інтелектуального потенціалу країни, до останнього часу не знайшла широкого наукового обґрунтування. З одного боку, це пов'язано із недостатністю розробленості методологічного апарату такого дослідження, а з іншого – обмеженістю практичних методів і прийомів щодо корекції і профілактики професійної деформації науково-педагогічних працівників.

Формулювання цілей статті. Мета статті – здійснення теоретичного аналізу атрибутивних показників деформацій професійно-педагогічної компетентності викладачів ЗВО в контексті їх професійної діяльності. Мету статті конкретизовано у наступних завданнях: проаналізувати науково-педагогічну літературу, присвячену визначенню і сутності дефініції «професійна деформація», її співвідношенню з поняттям «професійні деструкції»; визначити фактори, які виконують роль рушійної сили розвитку деформацій професійно-педагогічної компетентності викладача ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Характерно, що сьогодні у психолого-педагогічній літературі відсутня єдність поглядів до розуміння сутності та складових поняття «професійна деформація», що пояснюється складністю структури та різноманітністю проявів деформацій в процесі професійно-педагогічної діяльності педагогів. Зокрема, класичним є визначення А. Маркової, відповідно до якого

деформація – це стійке викривлення конфігурації особистісного профілю професіонала, що виникло як результат накопичених змін структури діяльності і особистості, яке негативно відбивається на продуктивності праці і розвитку самої особистості [6]. На думку С. Безносова, професійна деформація представляє собою «зміну особистості (стереотипів сприймання, характеру, способів спілкування і поведінки, ціннісних орієнтацій), що настає внаслідок виконання професійної діяльності» [1]. І. Петровська професійні деформації розглядає як «деякі викривлення розвитку особистості, зміну форми, загострення, загрубіння та перенесення в навколишнє середовище професійних звичок та стилю мислення, що ускладнюють взаємодію людини з іншими людьми» [8, с. 99]. Професійну деформацію викладача вищої школи Т. Жалагіна пропонує трактувати як «змінений шлях професійно-особистісного розвитку, що відхиляється від загальноприйнятих моральних й професійних норм» та є наслідком індивідуально-особистісного розвитку, психологічного досвіду, психологічного впливу професійної спільноти, відтворення якостей і властивостей особистості, необхідних професії [5, с. 48]. Натомість О. Гура професійну деформацію особистості викладача розуміє в контексті негативних змін у структурі психіки, що виникають в результаті постійної реалізації особистістю професійної ролі викладача [4, с. 136]. Таким чином, у науково-педагогічній літературі аналіз професійних деформацій педагогів досліджується, перш за все, як феномен професійного розвитку особистості, шляхом взаємодії особистості і професії в межах становлення особистості з акцентуванням уваги на виявленні базових особистісних детермінант, що сприяють виникненню і розвитку педагогічної деформації.

Водночас варто підкреслити неоднозначність наукових підходів до проблеми співвідношення понять «професійні деструкції» і «професійна деформація». Зокрема, одні автори відносять професійні деформації до складових професійних деструкцій, зазначаючи, що професійні деформації розвиваються в результаті тривалої експлуатації професійно важливих якостей особистості педагога та характеризуються зміною рівня їх прояву [9, с. 24]. Інші дослідники [8] професійну деформацію розуміють як провісник професійної деструкції, на розвиток якої впливають невдалі мотиви вибору професії, базові незадоволені потреби, формування стереотипів професійної поведінки, вік та ін. Суголосно є позиція Я. Мацегори, відповідно до якої «розвиток професійних деструкцій є наступною фазою професійної деформації» [7, с. 249-250]. При цьому періодами розвитку професійних деструкцій особистості педагога дослідники розуміють кризи професійного становлення, адже у процесі їх проходження

відбувається реструктуризація особистості викладача [9].

Сьогодні в науковій літературі існує низка підходів до класифікації професійних деформацій. Виокремлення цих підходів базується на складності об'єкта дослідження, високому ступені індивідуальних проявів деформаційних тенденцій, новизні проблематики. Зокрема, підґрунтям для класифікаційного поділу пропонуються: глибина деформованості особистості; ступінь широти деформованості особистості; ступінь стійкості проявів деформації (тимчасова/випадкова, постійна/закономірна); швидкість настання професійної деформації тощо. Водночас проведений аналіз наукових підходів до класифікації професійних деформацій педагогів (табл. 1) дозволив нам констатувати надзвичайну складність завдання створення єдиної типології, що пояснюється недостатністю чіткого визначення підстав класифікацій, необхідністю у виокремленні конкретних критеріїв, показників, індикаторів видів деформацій.

Важливо підкреслити, що подолання негативних тенденцій педагогічної практики потребує суттєвої перебудови особистісних і професійних позицій викладача ЗВО, успішність якої в значній мірі визначається рівнем його професійно-педагогічної

компетентності, адже «від стійкості педагога до професійної деформації у прямій залежності перебуває становлення його професійної компетентності» [2, с. 31]. Дослідники зазначають, що «професійно обумовлені деформації уповільнюють темп професійного розвитку викладача» [9], а, у свою чергу, недостатній рівень сформованості професійно-педагогічної компетентності, консервація професійного досвіду проявляються у навчальній безпорадності і професійному відчуженні. Ми професійно-педагогічну компетентність викладача ЗВО розуміємо як складне, інтегративне, професійно-особистісне утворення, що характеризує сукупність ціннісно-мотиваційних ресурсів, систему соціально та професійно важливих якостей і здібностей особистості, комплекс психолого-педагогічних і предметних знань, професійні уміння та навички, комунікативний досвід і досвід самопізнання, які забезпечують здатність до успішної реалізації професійно-педагогічної діяльності та подальшого саморозвитку [3, с. 31]. Цей феномен становить складний синтез взаємопов'язаних структурних компонентів, серед яких виокремлюємо: мотиваційно-ціннісний (зрілість усієї системи особистісних якостей, цінностей і мотивів викладача, які продуктивно реалізуються у професійно-педагогічній діяльності); пізнавально-інтелектуальний

Таблиця 1

Види класифікацій професійних деформацій педагогів

Класифікаційна ознака	Види, форми, типи, групи професійних деформацій
За ступенем виразності (С. Юрченко)	<ul style="list-style-type: none"> – пружна (здатна швидко зникати відразу після припинення негативних зовнішніх дій); – пластична (характеризується наявністю залишкових явищ після припинення негативних впливів професії); – жорстка (перевищує звичайні розміри професійних деформацій).
За сферами прояву (А. Буданов)	<ul style="list-style-type: none"> – деформації у сфері моральності (викривлення сенсу діяльності, притуплення почуття професійного обов'язку); – деформації в інтелектуальній сфері (втрата самостійності мислення, ускладнення у прийнятті рішення); – деформації в емоційній сфері (огрубіння почуттів, емоційна неврахуваність).
За рівнями прояву загальнопедагогічних деформацій (С. Пронін)	<ul style="list-style-type: none"> – загальнопедагогічний (деформації властиві всім особистостям, які займаються педагогічною діяльністю); – типологічний (характеризується злиттям особистісних особливостей з відповідними структурами педагогічної діяльності у цілісні поведінкові комплекси); – специфічний або предметний (обумовлений специфікою предмета, що викладається); – індивідуальний (обумовлені певними схильностями особистості, її специфічними особливостями)..
Відповідно до деформованих якостей педагога (А. Осніцький)	<ul style="list-style-type: none"> – загальнолюдські характеристики (тривожність, роздратованість, гіпертрофована педантичність, жорсткість суб'єктивних установок, внутрішня невпевненість в собі, ригідність мислення, зниження позапрофесійної активності); – комунікативні характеристики (агресивність, жорстокість, авторитарність, категоричність, безапеляційність, зниження здатності слухати); – конкретні характеристики (несприйняття нових фактів, закріплення структурності і формалізм знань).
Відповідно до особистісно-ціннісної позиції педагога (А. Сімановський)	<ul style="list-style-type: none"> – педагогічна індиферентність (характеризується емоційною сухістю, ігноруванням індивідуальних особливостей учнів); – інформаційна пасивність (проявляється в небажанні вдосконалювати професійні навички і підвищувати інформаційну культуру).
Відповідно до характеристики професійних деформацій педагога	<ul style="list-style-type: none"> – професійно-типологічні деформації, що обумовлюються накладенням індивідуально-психологічних особливостей особистості педагога на психологічну структуру діяльності; – індивідуалізовані деформації, обумовлені індивідуальними психологічними особливостями педагогів (професійні акцентуації, трудоголізм тощо).

(ґрунтується на глибоких професійних знаннях, які забезпечують варіативність, оптимальність і ефективність побудови освітнього процесу); функціонально-технологічний (діяльність, спрямована на продуктивну реалізацію освітнього процесу, що передбачає розвиток груп умінь, які співвідносяться з відповідними функціями професійно-педагогічної діяльності: організаційні (мобілізаційні, інформаційні, розвивальні, орієнтаційні); дослідницькі; інтелектуальні; креативні; предметно-методичні; проєктувально-конструктивні (діагностичні, аналітичні, прогностичні, проєктувальні)); соціально-комунікативний (здатність організовувати продуктивну взаємодію зі студентами і колегами в системі педагогічних (професійних, ділових) і міжособистісних відносин); рефлексивно-регулятивний (наявність у викладача умінь управління власною поведінкою (регулятивна складова) шляхом осмислення підстав власних дій та вчинків (рефлексивна складова) [3, с. 68, 127-128].

Дослідження структурних компонентів професійно-педагогічної компетентності викладачів вищої школи дозволили виявити їхні атрибутивні показники деформацій, представлені в таблиці 2.

Розвиток деформацій професійно-педагогічної компетентності викладачів ЗВО визначається певними чинниками, до яких науковці відносять: суб'єктивні (зумовлені особистісними особливостями педагога і учнів/студентів, характером їх взаємовідносин); об'єктивно-суб'єктивні (породжуються системою і організацією професійно-освітнього процесу, якістю управління, професіоналізмом керівників) [2, с. 27].

При цьому факторами, що посилюють вплив професії на деформацію професійно-педагогічної компетентності викладача, варто означити наступні: зміна мотивації професійно-педагогічної діяльності; формування стереотипів поведінки, мислення, діяльності; емоційна напруженість професійної діяльності (виникає роздратованість, тривожність, нервові зриви тощо); монотонність, одноманітність, жорстко структурований характер праці; втрата перспектив професійного росту; зниження рівня інтелекту спеціаліста; різноманітні акцентуації характеру особистості; вікові зміни. Водночас цікавим є інший підхід до виокремлення груп факторів, що детермінують розвиток професійної деформації педагогів, відповідно до якого: першу групу складають фактори, що обумовлюються специфікою професійної діяльності (функціональними обов'язками, правами викладачів, об'єктом їх професійно-педагогічної діяльності, психічними і фізичними перевантаженнями); друга група представлена факторами особистісної якості, що зараховують певні особистісні властивості педагогів (підвищений самоконтроль, недостатня професійна підготовка, професійний вік тощо); третя група – соціально-психологічного характеру (соціально-психологічний клімат, ступінь соціально-психологічної захищеності, неадекватний стиль керівництва).

Висновки і пропозиції. Здійснений теоретичний аналіз атрибутивних показників деформацій професійно-педагогічної компетентності викладачів ЗВО дає можливість стверджувати наступне: професійні деформації представляють

Таблиця 2

Атрибутивні показники деформацій професійно-педагогічної компетентності викладачів ЗВО

Структурні компоненти професійно-педагогічної компетентності	Прояв дефіциту компетентності
Мотиваційно-ціннісний	– втрата уявлення щодо сенсу професійно-педагогічної діяльності; порушення системи цінностей; притуплення почуття професійного обов'язку; зростаючі егоцентризм і егоїзм; прагнення уникнути відповідальності; використання професійної діяльності для досягнення особистих цілей; відсутність мотивації до самовдосконалення.
Пізнавально-інтелектуальний	– звуження кола професійних знань, умінь, навичок; притуплення здатності до самостійного мислення і прийняття рішень; схильність до шаблонного мислення і догматизму; завищена оцінка власних знань і здібностей.
Функціонально-технологічний	– стереотипність професійних дій; завищена оцінка власного професійного досвіду і ролі своїх дій у вирішенні професійних завдань; неефективність реалізації системи інтелектуальних (теоретичних) і практичних (предметних) дій, спрямованих на реалізацію освітньої діяльності.
Соціально-комунікативний	– проблеми в комунікативній сфері; звуження емоційної сфери особистості; послаблення здатності контролювати й регулювати власні емоції та почуття; розвиток відчуття внутрішньої, емоційної невірноваженості; конфліктність; формальне відношення до колег, студентів; перебільшена увага до зовнішньої атрибутики; перенесення більшої частини специфічних професійних дій, стереотипів на поведінку поза роботою.
Рефлексивно-регулятивний	– неадекватність самооцінки; відсутність досвіду фіксації початкових проявів деформаційних тенденцій; недостатність або відсутність знань про безпеку професійної діяльності, що провокують ризик виникнення деформацій; відсутність внутрішньої роботи із самозміни; зайвий самоконтроль; гіперрефлексія..

собою зміни негативного характеру, що відбуваються як у професійній, так і в особистісній сферах життя викладача; складність розуміння понять «професійні деструкції» і «професійна деформація» полягає в тому, що обидва відносяться до процесу розвитку професійно-педагогічної компетентності педагога, однак характеризують різні його стадії; професійно-педагогічна компетентність та професійна деформація взаємопов'язані та взаємозалежні, оскільки, з одного боку, розвиток професійної деформації знижує рівень професійно-педагогічної компетентності, а з іншої – високий рівень досліджуваної компетентності сприяє корекції професійних деформацій; розвиток проявів професійних деформацій робить актуальними питання профілактики і подолання цієї проблеми в межах системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників. Саме тому перспективи подальших наукових розвідок полягають у розробці педагогічних умов подолання деформацій професійно-педагогічної компетентності викладачів вищої школи в процесі підвищення їхньої кваліфікації у системі післядипломної освіти.

Список використаної літератури:

1. Безносів С. П. Професійна деформація особистості. СПб. : Речь, 2004. 272 с.
2. Беляєва Е. Ф., Зубкова Л. М. Професійна деформація викладача вищої школи. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2010. Вип. 24. С. 25–32.
3. Горохівська Т. М. Розвиток професійно-педагогічної компетентності викладачів фахових дисциплін технічних закладів вищої освіти : монографія. Дрогобич : Посвіт, 2020. 452 с.
4. Гура О. І. Педагогіка вищої школи: вступ до спеціальності: Навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 224 с.
5. Жалагіна Т. А. Психологическая профилактика профессиональной деформации личности преподавателя вуза: дис. ... д-ра психол. наук. Тверь, 2004. 309 с.
6. Маркова А. К. Психология профессионализма. Москва : Междунар. гуманит. фонд «Знание», 1996. 308 с.
7. Мацегора Я. В. Проблема професійних деструкцій та деформацій працівників правоохоронних органів. *Вісник Національного університету оборони України*. №2 (33). 2013. С. 247–252.
8. Петровська І. Р. Психологічні характеристики деформацій особистісно-професійного розвитку викладачів вищого навчального закладу. *Тематичний випуск Міжнародні чепанівські психолого-педагогічні читання*. 2013. С. 98–104.
9. Сыманюк Э. Э. Психологические основания профессиональных деструкций педагога: автореф. дис. ... д-ра психол. наук. Екатеринбург, 2005. 48 с.

Horokhivska T. Attributes of deformations in professional-pedagogical competence of lectures in the context of their professional activity

The article describes attributes of deformations in professional-pedagogical competence of lecturers in the context of their professional activity. It analyzes relevant scientific-pedagogical sources (S. Beznosov, O. Hura, A. Markova, I. Petrovska, T. Zhalahina et al.) on the problem of professional deformation (its definition, essence and content). Professional deformation is mostly viewed as related to one's professional development within the framework of personality development. Much emphasis is put on identifying the main personal determinants leading to pedagogical deformations. At the same time, there is no unifying scientific approach to the problem of the links between such concepts as "professional destruction" and "professional deformation". The corresponding examples have been presented. Importantly, the article offers a classification of professional deformations. To overcome negative trends in professional deformation, one should be able to restructure a lecturer's personal and professional attitude, whose success largely depends on the level of his/her professional-pedagogical competence. The latter is seen as an optimal combination of cultural, psycho-pedagogical, subject-specific and methodical training, practical experience, professionally important qualities and values ensuring effective professional-pedagogical activity. Also, the article specifies the attributes of deformations in professional-pedagogical competence of lecturers, taking into account its structural components (cognitive-intellectual, motivational-axiological, functional-technological, social-communicative, reflexive-regulatory). It also clarifies the factors and reasons behind deformations in professional-pedagogical competence of lecturers. The article concludes that professional-pedagogical competence and professional deformation are interrelated and interdependent. On the one hand, professional deformations negatively affect the level of professional-pedagogical competence. On the other hand, high levels of this competence allow one to correct professional deformations. Given the character of professional deformation manifestations, it is essential to prevent and overcome them within the system of professional development of research and teaching staff.

Key words: professional deformation, professional destructions, professional-pedagogical competence, professional development, lecturer.